

АШЫГ ӘЛӘСГӘР ҶЕИРЛӘРИНДӘ ПЕЙЗАЖ ВӘ ЛИРИК
QƏHRƏMAN

THE LANDSCAPE AND LYRICAL HERO IN THE POEMS OF
ASHUG ALESKER

ПЕЙЗАЖ И ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ В СТИХОТВОРЕНИЯХ
АШЫГА АЛЕСКЕРА

Gülнар OSMANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

gulnar.osmanova05@gmail.com

Summary

Ashug poetry of the 19 th century reached its highest peak precisely in the person of Ashug Alesker. Ashug's poems are rich in terms of the characteristics of high artistic skill. This article, as the title suggests, is devoted to the lyrical hero in the poetry of Ashug Alesker and the issue of landscape, which is one of the compositional elements in the work. So, one of the main features of ashug's poems is a poetic description of a person together,

Thus, one of the main features of ashug poems is a poetic description of a person in the form of unity with nature. Describing landscapes, he also talks about human beauty. Describing various landscapes, the author, who does not lose sight of every component of nature, tries, as it were, to express the feelings and excitements, the mood of the lyrical hero. All the beautiful views of the Motherland's nature, including mountains, yaylag (summer pastures in the mountains), springs, rivers, increase the emotionality, beauty of the master's poems, become a means of reflecting the psychological state of his heroes, revealing their character.

Key words: Ashug Alesker, lyrical hero, composition, component, landscape, emotionality, artistic praise

Резюме

Ашыгская поэзия XIX века достигла наивысшей вершины именно в лице Ашыга Алескера. Стихи ашыга богаты с точки зрения особенностей высокого художественного мастерства. Эта статья, как и видно по названию, посвящена лирическому герою в поэзии Ашыга Алескера и вопросу пейзажа, который является одним из элементов композиции в произведении. Итак, одной из главных особенностей стихотворений ашыга является поэтическое описание человека совместно,

Таким образом, одной из главных особенностей стихотворений ашугов является поэтическое описание человека в форме единения с

природой. Описывая пейзажи, он также рассказывает о человеческой красоте. Описывая различные пейзажи, автор, который не упускает из виду каждый компонент природы, пытается как бы выразить чувства и волнения, настроение лирического героя. Все прекрасные виды природы Родины в том числе, горы, яйлаг (летние пастбища в горах), родники, реки, повышают эмоциональность, красота стихов мастера, становятся средством отражения психологического состояния его героев, раскрытия их характера.

Ключевые слова: Ашыг Алескер, лирический герой, композиция, компонент, пейзаж, эмоциональность, художественное воспевание

Aşıq şeirinin ustad yaradıcılarından olan Aşıq Ələsgərin ədəbi irsi çox zəngindir. XIX əsr aşıq poeziyası məhz Aşıq Ələsgərin simasında ən yüksək zirvəyə yüksəlir. Onun məhəbbət, təbiət gözəllikləri, tərbiyəvi-əxlaqi və ictimai mövzularda olan şeirlərində mənəvi saflıq və əxlaqi təmizlik hisslərinin tərənnümü başlıca yer tutur.

Aşığın şeirlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də insanın təbiətlə birgə, vəhdət şəklində poetik təsviridir. Belə ki, o, təbiət mənzərələrini təsvir edərkən insan gözəlliklərindən də söz açır. Aşıq Ələsgərin lirik qəhrəmanı sevinərkən təbiət də sevinir. Onun qəhrəmanı qəmgin, məyus olanda təbiət də sanki qəmə batır. Aşığın “Dağlar”, “Yaylaq”, “Ay ana, ana”, “Yetmədi”, “Ha lala çıxar”, “Ay eylər qıj-qıj”, “Çataçat”, “Ayağa Qarqar” və başqa şeirlərində peyzajın gözəl nümunələri yaradılmışdır. Təbiətin hər bir komponentini gözdən qaçırmayan müəllif müxtəlif mənzərələri təsvir etməklə sanki lirik qəhrəmanın hiss və həyəcanlarını, əhvali-ru-hiyyəsini ifadə etməyə çalışır.

Məlumdur ki, bədii əsərin strukturunda peyzajın çox mühüm yeri və rolu vardır. Bunu görkəmli ədəbiyyatşünaslar öz əsərlərində döndönə vurğulamış, bədii faktlara istinadən fikirlərini əsaslandırma bilmişlər. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından C.Xəndan, M.Rəfili, M.Cəlal, Y.Qarayev, N.Şəmsizadə, N.Muradəliyeva və başqalarının peyzaj haqqında maraqlı qənaətləri vardır. Professor Cəfər Xəndan “Ədəbiyyat teoriyası” kitabında yazır: “İnsanları və hadisələri təsvir edərkən onların mühitini, şəraitini, hadisələrin başladığı yeri də təsvir edərək, əsərə şeylər və təbiət təsvirləri də daxil edilir. Əsərdə təbiət təsvirinə peyzaj deyilir” (3, 53). Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda peyzaj əsərin kompozisiya sistemində daxildir və yazıçının əhvali-ruhiyyəsini, həyata münasibətini ifadə edir. Təbiət səhnələrinin gücü və məlahəti məhz insanın ona münasibətində, insan hisslərinin qabarıq təəcəssümündə, insan zehni və fikrinin ifadəsində göstərilir. Təbiət əsərin mərkəzində qoyulmuş hadi-

sələrə uyğun şəkildə canlandırıldıqda peyzaj daha cazibədar olur. Hadisələrin ümumi inkişafından doğan təbiət lövhələri əsərin drammatizmini, emosionallığını, tərəvətini artırır, qəhrəmanların psixoloji vəziyyətini əks etdirmək, onların xarakterini açmaq vasitəsinə çevrilir.

Tədqiqatçı Nailə Muradəliyeva “Ədəbiyyatda romantik peyzaj” kitabında yazır: “Bədii əsərlərdə peyzaj, əvvəla, təbiət təsvirlərinə aid detallardan başlayır. Peyzaj detalları bədii əsərlərdə əsas estetik rolunu oynayır. Belə ki, peyzaj bədii əsərlərdə sadəcə olaraq təbiət lövhələrinin təsvirindən ibarət deyildir. Bu, hər şeydən əvvəl, əsərdə konkret funksiya daşıyan bir anlayışdır” (4, 110).

Peyzaj poetik surətdir, gerçəkliyə fərdi bədii münasibətdir, həyəcanı, duyğu və düşüncəni, əhvali-ruhiyyəni açan üsul, bədii vasitədir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığında peyzaj Vətənin zənginliyinin, ona məhəbbətin və adət-ənənələrin tərənnümüdür.

Aşıq Ələsgərin peyzaj lirikasının əsas komponentlərindən biri də məğrurluq, yenilməzlik simvolu olan dağdır. Dağların poetik rəsmini çəkən müəllif bir neçə şeirində insan-təbiət vəhdətini, insan-təbiət harmoniyasını ustalıqla verə bilmişdir. Belə ki, zəngin folklor mühitində yaşayıb-yaradan ustad el aşığının şeirlərindəki dağ obrazları öz mükəmməlliyi, əzəməti ilə diqqəti cəlb edir. Dağların bədii obrazının yaradılmasında istifadə edilən səciyyəvi peyzaj cizgiləri sözün yaxşı mənasında oxucunu heyrləndirir, onun qəlbindəki gözəllik duyğusunu cilalayır, təkmilləşdirir. Çox önəmli cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, Aşıq Ələsgərin

Bahar fəslü, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.
Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı
Tutmaz bir-birindən aralı dağlar (1, 35)

– bəndi ilə başlayan məşhur “Dağlar” qoşmasında dağların təkəbə bir anı deyil, onların yazı, yayı, payızı, qışı bədii təsvir predmetinə çevrilir. Ustad aşığın sözlə çəkdiyi rəsm, tablo oxucunun gözləri önündə bənzərsiz, insan qəlbini duyğulandıran, kövrəldən mənzərələri canlandırır. Bu peyzajlar sadəcə bir fon deyil, onun hər cizgisində sanki insan qəlbinin döyüntüləri eşidilir. Bu qoşmada dağın əzəməti, vüqarı, hamıya eyni gözlə baxması xüsusi olaraq vurğulanır. Aşığa görə dağlar əsl kişilik, mərdlik və əyilməzlik nümunəsidir. Buna görə də onlar nə sərdara bir söz deyir, nə də şaha baş əyirlər.

“Dağlar” rədifli birinci qoşmadan fərqli olaraq, ikinci qoşmada güclü bir qəm-kədər əhvali-ruhiyyəsi özünü göstərir. Buna səbəb bir zamanlar igidlər məskəni, ərənlər yurdu olan dağların indi boş

qalmasıdır. Ermənilərin mənfur soyqırımı siyasəti nəticəsində Göyçə camaatı, o cümlədən qocaman sənətkar doğma el-obasından uzaq düşməli olur. İki ildən sonra Göyçəyə qayıdan aşiq dağların əvvəlki görkəmini yada salaraq kövrəlir:

Hamı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlərgörsə, tez bağı çatlar.
Mələşmir sürülər, kişnəşmir atlar,
Niyə pərişandı halların, dağlar?! (1, 37)

Görkəmli folklorşünas alim M.H.Təhməsib Aşiq Ələsgərin ayrı-ayrı məqamlarda yazdığı, məzmunca da bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən iki “Dağlar” şeirini böyük ustalıqla təhlil edəndən sonra fikrini belə yekunlaşdırır: “Göründüyü kimi, bir-birinin tamamilə əksindən ibarət olan bu iki “Dağlar”ın heç birində mücərrəd, qeyri-real heç nə yoxdur. Hər iki dağlar aşiqin hər il gəzib dolandığı, hər fəslinə bələd olduğu doğma yaylağıdır, oylağıdır, yurdudur, seyrəngahıdır. Qoşmaların hər bəndi çox gözəl işlənmiş bir tablodur. Bu tabloların insana sevinc, fərəh verənləri də, dərd, kədər verənləri də var, üzvləri güldürənləri də, gözləri dolduranları da vardır. Ancaq hər birisi bir sənət əsəri olmaq mənasında özünə görə gözəldir. Ələsgər məharəti, Ələsgər zövqü ilə incədən-incəyə təsvir edildikcə də gözlərimiz önündə daha gözəlləşir, bizə estetik zövq verir. Lakin bunların heç birisi ancaq bir dağ kimi, bir çəsmə kimi, bir çəmənzar kimi təsvir edilmir. Hamısı insanla, insanın həyatı, gündəlik məişəti, arzu və istəkləri, sevinc və kədərləri ilə bağlıdır. Aşiqin heç elə bir təbiət təsvirinə rast gəlmək mümkün deyil ki, orada insan əsas olmasın” (5, 12).

Görkəmli alimin qənaətləri tamamilə doğrudur. Aşiqin dağlar rədifli iki şeirində olduğu kimi, onun “Yaylaq” gəraylısında da peyzaj canlıdır və emosionaldır.

Gözəllər seyrəngahısan,
Görüm səni var ol, yaylaq!
Açılsın gülün, nərgizin,
Təzə mürgüzar ol, yaylaq! (1, 161)

Aşiq Ələsgərin Vətən təbiətinin gözəlliklərindən bəhs edən məşhur şeirlərindən biri də “Yaylaq” qoşmasıdır. Qoşmanın ilk bəndində təbiətin gözəl bir guşəsi olan yaylağın çal-çağır dövrünü görən aşiqin ruhunun təzələnməsindən, qəlbini bürüyən sevinc hissələrindən danışılır:

Könlüm qaranquş tək uçub qoynuna,
Gəzir hər yamacı, hər yanı, yaylaq!

Ruhum təzələnir, məst olur ürək,
Görəndə bu çağı, bu halı, yaylaq!

Bu şeirdə sənətkar Vətən torpağına olan sonsuz məhəbbətini ifadə edərək yaylaq nemətlərindən – kəkotu, qırxbuğum, qaymaqçıçəyi, qantəpərdən və yaylağa xüsusi gözəllik verən qoyun mələşməsindən, çoban tütəyindən söz açır, onun təbiətin qoynunda gördüyü şən həyatdan doğan coşğun ilhamı təsvir olunur.

Peyzajların yaradılması zamanı su, çeşmə də əsas element kimi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Xalq bulaqları həmişə duruluq çeşməsi kimi təqdim etmişdir. Duruluq rəmzi olan çeşmə, bulaq həm də sevgililərin görüş yeridir. El sənətkarı Aşıq Ələsgərin “Çərşənbə günündə, çeşmə başında gözünün bir alagöz xanıma düşməsi” də dediyimizi sübut edən maraqlı faktlardan biri hesab oluna bilər. Bundan başqa aşığın məhəbbət mövzusunda yazdığı “Dolanır” rədifli qoşması da maraq doğurur:

Axşam-sabah, çeşmə, sənin başına
Bilirsənmi, necə canlar dolanır?!
Büllur buxaq, lalə yanaq, ay qabaq,
Şahmar zülfü pərişanlar dolanır (1, 40).

Bu qoşmada ustad aşıq bulağa bir canlı obraz kimi xitab edərək sanki onunla söhbət edir. Burada da təbiət və insan gözəlliyi vəhdətdə götürülür ki, bu da Ələsgər şeirinin qüdrətini daha da artırır.

Aşığın birbaşa təbiət təsvirlərinə həsr olunmayan digər məzmunlu şeirlərində də peyzaj cizgilərinə rast gəlmək mümkündür. Bu cizgilərdən bir qismi də ayla bağlıdır. Ən təmiz, pak insanların aya bənzədilməsi də təsadüfi səciyyə daşımır. Xalq həmişə aya gözəllik, təmizlik rəmzi kimi baxmışdır. Folklorda olduğu kimi poeziyada da gözəl qızların, qadınların üzünün aya oxşadılması ənənəsi olmuşdur. İstər klassik, istərsə də müasir ədəbiyyatımızda gözəl qızın üzünün aya bənzədilməsi ilə bağlı xeyli ədəbi faktlar vardır. Aşıq Ələsgərin “Sarı köynək” qoşmasından nümunə gətirdiyimiz “Yel vurub rübəndin açdı üzündən, Elə bildim doğdu ay, sarıköynək” misraları dediyimizə sübutdur. Burada Ayın bircə misra ilə obrazlaşdırılması maraqlı faktdır.

Aşıq Ələsgərin yüksək poetik xüsusiyyətləri, axıcılığı və ahəngdarlığı ilə seçilən təcislərində də peyzajın gözəl nümunələrinə rast gəlinir ki, bunlardan biri də “Ayağa – Qarqar” təcnisidir. Vətən təbiətinin gözəllikləri mövzusunda olan bu şeirdə Qarabağı alqışlayan, onun Xaçın və Qarqar kimi çaylarının adını çəkən aşıq Göyçə və Muğanın da təbii mənzərələrindən söz açır:

Var olsun Qarabağ, əcəb səfadi,
Başa Xaçın axar, ayağa – Qarqar.
Göyçə qar əlindən zara gəlibdi,
Muğan həsrət çəkər: a yağa qar, qar... (1, 89).

“Ha lala çıxar” təcnisindən:

Addadı zimistan, gəldi nobahar,
İnşallah, dağlarda ha lala çıxar.
Neçə şey halaldan dönər harama,
Neçə şey haramdan halala çıxar (1, 96).

Və “Çata-çat” dodaqdəyməz təcnisindən gətirdiyimiz:

Qışda dağlar ağ geyinər, yaz – qara,
Sağ dəstinlə ağ kağıza yaz qara.
Əsər yellər, qəhr eyləyər yaz qara,
Daşar çaylar, gələr daşlar çata-çat (1, 102) –

kimi nümunələr də aşığın yaradıcılığında peyzajın gözəl örnəkləridir.

Şairlər bəzən peyzajdan ictimai problemləri qabartmaq üçün də istifadə edirlər. Romantizmin görkəmli tədqiqatçısı, ədəbiyyatşünas alim Kamran Əliyev bu barədə belə yazır: “İctimai problemlərin müqabilində məhəbbətdən danışmağa sanki vaxt tapa bilmədikləri üçün A.Şaiqin və eləcə də, digər romantiklərin yaradıcılığındakı peyzaj öz simvolik örtüyü ilə ictimai məzmun daşıyır” (2, 160-161). Bu fikirdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, təbiət, peyzaj romantik poeziyada da ciddi simvolik məna kəsb edir.

Beləliklə, yüksək bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri baxımından olduqca zəngin olan Aşıq Ələsgər şeirləri mövzusunun asılı olma-yaraq igidlik, dostluq, xeyirxahlıq, düzlük, sədaqət kimi keyfiyyətlərin carçısıdır.

QAYNAQLAR

1. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 s.
2. Əliyev K. Romantizmin poetikası (Əsərləri, 10 cildə, II cild). Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 312 s.
3. Xəndan C. Ədəbiyyat teoriyası, Bakı, “Azərənşir”, 1940, 168 s.
4. Мурадалиева Н. Романтический пейзаж в литературе. Баку, «Язычы», 1991, 204 с.
5. Тəhmasib M.H. Gözəllik nəğməkarı (Ön söz) Aşıq Ələsgərin əsərlərinin iki cildliyi. I cild. Bakı, “Elm”, 1972, 326 s.